

Székelyföld autonómiája a két világháború közti erdélyi magyar rendezési tervekben (1918–1940)

Az 'erdélyi kérdés' kifejezés által lefedett problémakörök alatt általában két témát értünk: Erdély állami hovatartozásának kérdését (Románia vagy Magyarország része, avagy önálló), valamint a régió nemzetiségi problémáit.

Az alábbi dolgozat a két világháború közti erdélyi magyar rendezési elképzeléseket mint technákat szeretné bemutatni, különös tekintettel a székely autonómiatervekre.¹ Először a különböző rendezési lehetőségeket tipologizálom, majd a magyarországi kormányzati, nem kormányzati illetve az erdélyi elképzeléseket mutatom be, hangsúlyozva, hogy a székely autonómia kérdése a partiumi területek visszacsatolásának igényével, és – a nemzetkisebbségi kulturális autonómiával szemben – csak a harmincas években került előtérbe.

I. A megközelítések rendszerezése

Az erdélyi kérdés rendezésére kidolgozott terveket két nagyobb körben lehet elkülöníteni aszerint, hogy azok határváltoztatással vagy a nélkül valósíthatók meg.²

A feldolgozott dokumentumok, célkitűzéseiket tekintve: 1. határváltoztatási elképzelések, 2. Erdély függetlenségére vagy egy másik államon belüli autonómiájára vonatkozó tervek, 3. kisebbségi törvénytervezetek, 4. nemzeti (magyar, székely) autonómiatervek.

A székely kérdés alatt ebben a vonatkozásban három dolgot értünk. Egyrészt, miként lehet kezelni bármilyen rendezési tervben a trianoni magyar határtól 300–600 km-re elhelyezkedő többszékely területek (Maros, Udvarhely, Csík, Háromszék megyék) közigazgatását?³ Másrészt pedig az 1919. decemberében Románia által aláírt párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11§. nyomán a székely és szász közületi autonómiáról szóló cikkely megvalósulásának módját, annak kiharcolását.⁴

¹ Átfogóbb, régebbi összefoglaló: Bárdi Nándor: A szupremácia és az önrendelkezés igénye.

Javaslatok, tervek, az erdélyi kérdés rendezésére (1918-1940) In: *Források és stratégiák*. Szerk. Bárdi Nándor, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 29–113. o. A téma szakirodalmának áttekintése ott olvasható.

² A korabeli szakirodalom összefoglalója: Rónai András: A nemzetiségi kérdés területi megoldásai. *Magyar Szemle* 1937. november 201–209. o., Uő: A nemzetiségi kérdés nem-területi megoldásai. *Magyar Szemle* 1938. augusztus 303–312. o.

³ Területe 12 ezer km². Ekkor már a mai Fehér és Kolozs megyéhez tartozó Aranyosszék, amely egyébként sem függött össze területileg a többi székely székkel, már nemigen számították a Székelyföld fogalmához.

⁴ A Szövetséges és Társult Főhatalmak és Románia között Párizsban 1919. évi december hó 9-én aláírt szerződés.

Harmadrészt pedig – és erről a legkevesebbet szokás beszélni – a székelyföldi szegénység kérdését, a birtokviszonyok miatti túlnépesedésből adódó migrációt és elszegényedést, a gazdasági modernizáció megrekedését.⁵

II. Az átmeneti időszak magyar kormányzati elképzelései

1918 őszére a román–magyar viszonyban fordult a kocka, és ebben a (vákuum)helyzetben új megközelítések váltak szükségessé. Az Erdélyi Szövetség vezetői (Apáthy István, Kemény Árpád, Bethlen István) javaslatokkal fordultak Károlyi Mihályhoz. Kérték, hogy: 1. A nemzetiségi kérdésben nélkülük ne kötelezze el magát. 2. Az eljövendő béketárgyalásokon nem szabad Magyarország belső egységét feláldozni, vagy az ország megcsonkítását elfogadni. 3. „A horvátokat sorsukra kell bízni.” 4. A föderalizálás helyett a nemzetiségek egyházi, közművelődési, gazdasági önkormányzatát lehetne biztosítani. A felekezeti iskolák számára „szabad rendelkezésre adjuk a Magyarország költségvetésében tanügyi célokra fölvelt összegnek azt a hányadát, amely az ő adózási hányaduknak megfelel”⁶. A közigazgatásban: a föderalizálás helyett a megyék határainak nemzetiségi szempontú kikerekítése, az önkormányzatok kétnyelvűvé alakítása lenne helyénvaló. Minden nemzetiség számára külön ügyosztályt vagy államtitkárságot biztosítanak. Maximum odáig mennének el, hogy minden, az ország lakosságának több mint 10%-át adó nemzetiségnek külön minisztere lehetne. Erdély autonómiáját azzal az indoklással utasította el a javaslat, hogy ott a magyarság és a németiség együtt számbelileg majdnem azonos a románsággal, de gazdaságilag és kulturálisan sokszorosan a fölött áll, tehát az önkormányzó Erdélyen belül úgyszólván túlsúlyban lesz. Szerintük Erdély autonómiájának felvetése csak Erdély elszakítását készíti elő. Az előbbieken felsorolt jogokat is csak úgy adhatják meg, ha a szomszéd államok lemondanak az irredenta törekvéseikről. Ha pedig, ez megtörténik végképp semmi értelme az erdélyi autonómiának.

10. CIKK

[...] Azokban a városokban és kerületekben, ahol jelentékeny arányban laknak faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó román állampolgárok, ezeknek a kisebbségeknek méltányos részt kell biztosítani mindazoknak az összegeknek élvezetéből és felhasználásából, amelyek a közvagyon terhére állami, községi vagy más költségvetésekben nevelési, vallási vagy jótékony célra fordítatnak.

11. CIKK

Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász községeknek a román állam ellenőrzése mellett, vallási és tanügyi kérdésekben, helyi önkormányzatot engedélyezzen.

Közli. Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmány jogi helyzete Nagyromániában*. ETI, Kolozsvár, 1944, 219. o.

⁵ Lásd Venczel József: Székely népfölösleg. In *Erdélyi föld, erdélyi társadalom. Válogatott írások*. Bev. Székely András Bertalan, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1988, 101–122. o.; Bözödi György: *Székely bánja*. Kolozsvár, 1938, 261 o.

⁶ *Károlyi Mihály levelezése* I. köt. 1905–1920. Szerk. Litván György, Bp., 1978, 245. o.

Teljesen más nézőpontból közelítette meg a helyzetet a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának vezetője, Jászi Oszkár. 1918 tavaszán írt munkája – *A Monarchia jövője – A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok* – egy demokratikusan létrehozott duna-táji államszövetség tervére épül.⁷ Az öt „valóságos nemzeti államembrió” – magyar, német, cseh, lengyel, horvát-szerb – szövetséget alkotna. Az itt élő nemzetiségeket, egy nagyobb európai integrációs folyamatban hatékony védelemben kívánta részesíteni. A terv a történelmi Magyarország területi épségének megőrzésével számolt és nem tulajdonított kellő fontosságot az anyaországgal is rendelkező nemzetiségek (szerbek, románok) elszakadási törekvéseinek.

Ezt a kérdést azonban Jászi miniszterként 1918 őszén már nem hagyhatta figyelmen kívül. Elsődleges célja ekkor az volt, hogy a békekonferenciáig megteremtse a magyarországi nemzetiségi kérdés kezelésének intézményes alapjait, anélkül, hogy a nemzetiségek és a szomszédos hatalmak az országhatárok kérdését előre eldöntենék. A Román Központi Nemzeti Tanács 1918. november 9-i ultimátumában követelte a budapesti Nemzeti Tanácstól 26 kelet-magyarországi vármegyének a nagyszebeni román nemzeti kormány alá rendelését. Az ezt követő aradi tárgyalásokon november 13-án Jászi ajánlata a következő volt: 1. A vármegyei keretek mellőzésével, járásokat vagy kisebb egységeket alapul véve, lehetőleg homogén nemzeti blokkokat hoznának létre Kelet-Magyarországon. Ezeknek a nemzetiségi területeknek a kijelölését nemzetközi bizottság ellenőrizné. 2. A románság ezekben a kantonokban maga működtetné a közigazgatást és az államhatósági ügyeket, a hadügy és a külügy kivételével. 3. Az erdélyi románság képviselői résztvehetnének a békekonferencián, ahol a végleges határokról döntenek. A kantonális felosztásban magyar impérium alá esne: Háromszék, Brassó, Udvarhely, Nagy- és Kisküküllő megyék, Maros-Torda alsó fele, Torda-Aranyos középső része, Kolozs megye középső része Kolozsvárral, Bánffyhunyaddal, Nagysármásig, a Szamos völgye Désig, Bethlennel. A román nemzeti terület határa „Orsovától indulna ki (Orsova még magyar terület lenne, Fehértemplom és Versec is), Temes- és Arad megyén át vonulna végig Radna és Nagyhalmágy mellett, Gyulánál elkanyarodnék Tenkéig, azután a cséfi járásig, Nagyváradtól Élesdig, Szilágysomlyóig és Zilahig, magában foglalná Szatmár megye erdői járását, aztán elkanyarodnék Nagybánya és Felsőbánya alatt, Máramarossziget magyar terület maradna, a Visó völgye a határig román lenne.”⁸ A román területeken belül egyes városok magyar autonómiát kapnának: Petrozsény vidéke, Déva, Vajdahunyad vidéke, Resica, Szászváros vidéke, Lugos vidéke, Beszterce vidéke, Stájerlak vidéke, Belényes vidéke. A magyar területeken belül autonómiát kapna: Alibunár vidéke Torontálban, az avasi járás és a radnóti járás.

⁷ Richly Gábor–Ablonczy Balázs: Jászi Oszkár. In Romsics Ignác (szerk.) *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Osiris, Bp., 1998, 134–155. o.

⁸ *Világ* 1918. november 14.

Ezzel szemben a román vezetők már csak a Román Királyságon belül tudták elképzelni Erdély autonómiáját. Maniu teljes szuverenitást kért a románság számára, egész Kelet-Magyarországon, és nem provizórikus, hanem végleges megoldást kívánt a béketárgyalások előtt. Ezek után a következő napon Jászi egy újabb 11 pontból álló javaslattal állt elő. A javaslatokat azonban Aurel Lazar azzal utasította el, hogy ez sem adja meg a román nemzetnek "a végrehajtó hatalmat", s ebből adódóan a rendet sem garantálhatja a Román Nemzeti Tanács. [\[Jászi térkép\]](#)

1918. november 9-én Budapesten Gaál Sándor, 13-án pedig Kolozsváron Sándor József vezetésével megalakult a Székely Nemzeti Tanács. A fővárosban a szervezet vezetését rövidesen Jancsó Benedek, Sebess Dénes, Ugron Gábor vették át. November 17-én, néhány nappal a belgrádi szerződés aláírása és a sikertelen aradi tárgyalások után nagygyűlést tartottak Budapesten, ahol állást foglaltak Magyarország területi integritása mellett, a nemzetek szabad fejlődését biztosító kantonális szervezet híveiként.⁹ Arra az esetre ha a békekonferencia nem fogadná el az integritás megőrzésének elvét, elhatározták az önálló székely köztársaság etnikai alapon történő megszervezését. Követelték azt is, hogy a székelység a békekonferencián külön meghívottként vagy a Magyar Népköztársaság küldöttségében képviselve legyen.¹⁰ Ezeket a javaslatokat Jászi Oszkár is támogatta. A budapesti nagygyűlés után két nappal Marosvásárhelyen, Bethlen István háttér munkája nyomán, bizottság alakult a Székely Nemzeti Tanács megszervezése érdekében, november 28-ra pedig nagygyűlést hívtak össze. Az előkészítés során napvilágot látott sajtóhírek szerint az SZNT végső célja a független székely köztársaság létrehozása a wilsoni önrendelkezés alapján. A külön székely politikai entitás tételezésekor a magyarság más közösségeitől eltérő gondolkodásmódra, mentalitásra, a történeti hagyományokra (székely – magyar különérdek, az 1848 előtti külön székely natio) hivatkoztak. A köztársaság területe Háromszék, Csík, Udvarhely, Maros-Torda, Torda-Aranyos megyékből valamint Moldva csángók lakta vidékéből és Brassó, Kis- és Nagyküküllő, Beszterce-Naszód megyék magyarlakta településeiből állna. Összesen 1,3 millió főnyi lakosságából 666 ezer fő magyar, 460 ezer román és 150 ezer szász lett volna. Így a magyaroknak és a szászoknak kétszeres számbeli fölényük lett volna a románsággal szemben. Marosvásárhelyen azonban a székely köztársaság kikiáltása helyett megválasztották az Erdélyrészi Magyar Nemzeti Tanácsot, amelynek feladatául az erdélyi magyar területek magyarságának védelmét szabták meg. A nagygyűlés résztvevői állást foglaltak amellyel, hogy az erdélyi nemzetiségi problémákat a területi integritás fenntartásával oldják meg. Kérték a román betörés ellen megfelelő katonai intézkedések megtételét. A székelység megszervezésére pedig Székelyföldi Nemzeti Tanács létrehozását kezdeményezték¹¹ Mindez azonban a román csapatok néhány nap múlva bekövetkezett bevonulása miatt különösebb következmények nélkül maradt.

⁹ Székely Egyesület/Székely Nemzeti Tanács 1918.11.17-i budapesti nagygyűlésének határozatai, MOL K 40—1918—XVIII.—308. 3 f.

¹⁰ Uo.

¹¹ Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Magyarságkutató Intézet, Bp., 1991, 73–75. o.

Regionális hatalmi szerepet a budapesti kormányzat, az Apáthy István vezette kolozsvári Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosságnak kívánt adni, de ehhez már nem álltak rendelkezésre megfelelő eszközök.

A belgrádi szerződés alapján az antant nevében megszállt területeken a wilsoni önrendelkezés elvéből kiindulva tovább élt a székely köztársaság létrehozásának eszméje. Paál Árpád tett erre javaslatot december 8-án a székelyudvarhelyi *Székely Közélet*-ben.¹² December 22-én, amikor a székelyudvarhelyi tisztviselők felvették a kapcsolatot a nagyszebeni román Kormányzótanáccsal, Romul Boilának felvetették az önálló székely köztársaság eszméjét is; ő ezt elutasította azzal, hogy a gyulaféhvári határozatok idejétmúlttá tették a dolgot. 1919. január 2-án a székelyudvarhelyi tisztviselői értekezleten megállapodás született arról, hogy a fegyverszüneti szerződést és a megszállást elismerve is ki kell kiáltani a független semleges székely államot. Január 9-én Paál Árpád helyettes alispán már úgy tette le az esküt a tisztviselőkkel a Magyar Népköztársaságra, hogy amennyiben Udvarhely megyében megszűnik a magyar államiság, az eskü a székely önkormányzatiságra továbbra is érvényes maradjon.¹³ Másnap a román hatóságok Paált házi őrizetbe vették. Itt írta meg később a megyében illegálisan terjesztett *Emlékirat a semleges független államról* c. dolgozatát.¹⁴ Ez az írás egy válsághelyzetben készült utópikus társadalomszervezési vízió. A köztársasághoz eszerint Brassó, Háromszék, Csík, Udvarhely, Maros-Torda megyék és Torda-Aranyos egy része tartoznának. Gazdasági alapját a köztársasági tulajdonná tett erdők, az állami monopóliumokkal ellátott állattenyésztés és az államosított altalajkincsek képeznék. Az export-import haszon is az államot illetné. A magántulajdonban maradt szántók, földek, rétek, szőlők csak családi szükségletek kielégítésére szolgálnának. Az államigazgatás szervezete a köztársasági elnökből (reprezentáció és főfelügyelet), külügyminiszterből (külügy, pénzügy) belügyminiszterből (közigazgatás, népjólét, oktatás, vallás, törvénykezés, milícia fenntartása, közgazdasági miniszterből (földművelés, iparügy, közlekedés, bányaugy, belkereskedelem) állna. A köztársaság a román–magyar viszony és a "kommunista társadalmi harcok szempontjából" semleges terület lehetne. Ezt a semlegességet Paál szerint a balkáni államoknak, a nagyhatalmaknak, illetve Romániának és Magyarországnak is garantálniuk kellene.

A székely köztársaság eszméje néhány hónap múlva újra felmerült egy, a szegedi francia csapatoknak átadott ajánlatban is.¹⁵ A nem azonosítható javaslattevő (Geza Cuska de Haro) mintegy 100 ezres székely hadsereget ajánlott fel a Vörös

¹² Bárdi Nándor: Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918-1921. *Aetas* 1993. 3. sz. 76–120.

¹³ Uo. 92–93. o. valamint Paál Árpád: Visszaemlékezés 1918 őszére. Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, Paál Árpád Kéziratok hagyatéka (HRM PÁK) Ms 7651/337. Uő. Fogság naplók. uo. 7651/331.

¹⁴ HRM PÁK Ms 7651/153.

¹⁵ Archives de la Guerre, Paris. 20 N 513. Dossier Szeged. Nr. 188. Ismertette: Romsics Ignác: Bethlen koncepciója a független vagy autonóm Erdélyről. In *Magyarságtudomány Évkönyve* 1987. 51. o.

Hadsereg elleni küzdelemhez egy önálló "Székely Köztársaság" antanttámogatása ellenében. De a francia közvetítő már az Erdélyi Régiók Független Köztársaságának kikiáltási szándékát továbbította. Ez nem lehet elírás, mert a „magyar kormányzat alá” veendő megyéket is felsorolták: Csík, Háromszék, Udvarhely, Maros-Torda, Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő, Kolozs, Torda-Aranyos valamint kérték Brassó, Alsó-Fehér, Szolnok-Doboka, Fogaras, Bihar és Szilágy magyarok lakta részét. Tehát itt már elmozdulásról van szó. A javaslattevők feltehetően tudtak a Vix jegyzékről (1919 március 20.), s arról, hogy Magyarország a partiumi területeit is elveszti. Ezért az egész elcsatolandó országrész összmagyarsága számára akartak önálló nemzeti területet kialakítani.

A békeszerződés aláírása után 1920 szeptemberében az akkor újságíróként dolgozó Paál Árpád a Székelyföldre utazott, és megszervezte majdnem 40 település azonos szövegű beadványát a román törvényhozáshoz és a Népszövetséghez. Ezekben a békeszerződés 47. §-ára hivatkozva a magyarság és a székelység számára nemzeti önkormányzatot kértek. „A nemzeti önkormányzatnak legyen külön rendelkezési joga a Székelyföld, a brassómegyei magyarok lakta területek és a kisküküllő megyei magyar medencéből illetve Marostorda megye mezőségi felső határából kinyúló és Aranyostorda, Kolozs, Szolnok-Doboka, Szilágy megyéken átvonuló összekötő terület, s a Királyhágón túli magyarság földje felett.”¹⁶ Ezen a területen a közigazgatási, igazságszolgáltatási, oktatási, gazdasági és "helyvédelmi" hatásköröket, és az ezekre vonatkozó törvényhozási jogot igényeltek a magyar önkormányzat számára. Az előbb ismertetett területen kívül élő magyarságról "lajstrom" készítését kérték, hogy azok is tagjai lehessenek a nemzeti autonómiának, s e kataszter alapján adhassák le szavazatukat a nemzeti önkormányzatra és az állami törvényhozásra. A kérés további sorsára vonatkozóan eddig forrásokat nem találtam. Ez a dokumentum célkitűzésében tartalmazza azt a (szászoknál egy éve deklarált¹⁷) nemzeti autonómia keretet, amelyben az erdélyi magyar (kisebbségi) elit, 1920-ban biztosítva látta volna jövőjét Románián belül.

Visszatérve az 1918 végi fordulóponthoz, a kantonizálás és a székely köztársaság koncepciók mellett, az 1918. december 23-i kolozsvári nagygyűlésen (a gyulafehérvári nagygyűlés ellensúlyozására szervezett demonstráción) az erdélyi nemzetek közös önrendelkezési igénye állt a beszédek középpontjában,¹⁸ és a nagyszebeni Kormányzótanáccsal szemben a kolozsvári Kelet-Magyarországi Kormányfőbiztoságnak próbáltak legitimitást adni. Mindez azonban a román csapatok kolozsvári bevonulása miatt sem lehetett eredményes.

¹⁶ Kérés Románia törvényhozásához és a Nemzetek Szövetségéhez. (1920.09.08.,) HRM PÁH Ms 7651/190. 1 f.

¹⁷ A szászok 1919. november 6-i népgyűlésükön deklaráták autonómiájukat a Román államon belül. *Qullen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191–1975*. Köln/Wien, 1975, 268–271. o.

¹⁸ *Aradi Hírlap* 1918. december 24., *Népszava* 1918. december 24., Feldolgozta: Raffay Ernő: Erdély 1918–1919-ben. Magvető, Bp., 1987, 181–183. o.

Az erdélyi nemzetek történelmi összefogását vette alapul az önálló erdélyi államiságot javasoló Gyárfás Elemér, Kis-Küküllő megye volt főispánja, 1919. március végén készítette el memorandumát *Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei* címmel.¹⁹ A wilsoni elveket és a történelmi Erdély alkotmányát egyeztető terv szerint a régió további békés, demokratikus fejlődése érdekében az ottani magyar, szász és román nemzet „fölbonthatatlan uniót és szövetséget köt egymással”. A Nagyrománia és Magyarország közti érdekharcot Erdélyért, amely szembeállította az erdélyi nemzeti közösségeket, külpolitikai kérdéssé kell tenni. Szintén külpolitikai kérdésnek tekinti, hogy milyen területek tartoznak majdan "Erdélyországhoz". (Csupán a történelmi Erdély vagy a megszállt kelet-magyarországi területek is.) Ebben a tervben már nem jelenik meg Székelyföld külön politikai entitásként.

Az önálló Erdély elképzelése azonban továbbra is napirenden maradt. A háborút követő béketárgyalásokon Apponyi Albert, a magyar küldöttség vezetője 1920. január 16-i beszédében az etnikai határok mellett érvelt, a vegyes nemzetiségű területek hovatartozása ügyében pedig népszavazást kért.²⁰ A megelőző év végén Bethlen István és Jancsó Benedek által a béketárgyalásokra készített, az erdélyi kérdéssel foglalkozó jegyzék csak a történelmi Erdély 15 vármegyéjére (Szilágy, Szatmár megyék egyes részeivel) dolgozott ki népszavazási és kantonizációs tervet, tehát a megszállt Bihar, Arad, Csanád, Torontál, Temes, Krassó-Szörény megyékre már nem.²¹ Ez utóbbi területeket népszavazás nélkül kívánták Magyarországon belül megtartani. Erdély speciális helyzetét a régió délkeleti részében, a magyar alföld határától messze található székelyföldi magyar tömbben, a nemzetileg kevert területekben, a térség földrajzi egységében és történelmi múltjából adódó sajátos nemzeti önazonosságokban jelölték meg.

Úgy vélték, hogy Erdélyt épp ezért önállóvá kell tenni, befelé pedig nemzetiségi szempontból semlegesíteni kell. Ezért nyelvi szempontból négy területi/kerület típusba sorolták a régiót: túlnyomóan magyar terület, túlnyomóan román terület, túlnyomóan sváb illetve szász terület, vegyes nyelvű területek. Ez utóbbiakon belül is elkülönítették a román–szász–sváb és a magyar–román vegyes területeket. A különböző területek/kantonok széles körű közigazgatási és kormányzati autonómiát élveznének a tisztviselők választása, állások betöltése, kulturális és egyházi ügyek terén.

Két hónappal később a magyar békeküldöttség a francia diplomáciának adta át újabb (Bethlen István és Csáky Imre által kidolgozott) jegyzékét. Ebben a tervezett határok módosítását kérték: a tömbmagyar területek egybehagyását javasolták a Pozsony-Selmecbánya-Kassa-Munkács-Zilah-Nagyvárad-Arad-Zenta-Zombor-Eszék-Dráva határolta területen. Tehát Kelet-Magyarország vonatkozásában a Partium

¹⁹ Gyárfás Elemér: *Erdélyi problémák 1903-1923*. Erdélyi Irodalmi Társaság, Kolozsvár, 1923, 143–153. o.

²⁰ A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről. I. köt., Külügyminisztérium, Bp., 1920. 276–281. o.

²¹ Uo. 117–133. o.

megtartását kérték, a Bánság hovatartozásáról pedig népszavazás kiírását, míg a történeti Erdély számára autonómiát szerettek volna a román államon belül.²² A francia–magyar tárgyalások azonban újból eredménytelenül végződtek. A trianoni békeszerződés után a román külpolitikának, a kelet-magyarországi részek birtokában, még az előzőeknél is kevesebb érdeke fűződött engedmények megadásához.

Ebben a helyzetben, feltehetően 1920 őszén, Jancsó Benedek irányításával, az akkoriban szerveződő Népies Irodalmi Társaság²³ szakértői körében készülhetett a majdnem 100 oldalas összefoglaló *A román állam kiküldöttjei elé a románok részére jutott magyar területek kisebbségi védelme érdekében megoldandó kérdések* címmel.²⁴ A feljegyzés három részből áll. Elsőként az 1918. november 1. után a román állam részéről elkövetett sérelmeket veszi tételesen számba. A második fejezet a békeszerződések és a kisebbségi szerződés magyarázatát adja, illetve az azok kapcsán felmerült kételyek külön tisztázását és külön kisebbségvédelmi egyezmény létrehozását javasolja. A harmadik rész pedig a békeszerződés részleteinek végrehajtásának elemzéséből kiindulva politikai kérdésekkel foglalkozik.

A párizsi kisebbségi szerződés és a gyulafehérvári határozatok nyomán tartományi autonómiát kért, kolozsvári központi kormányzattal, amelyhez a belügyi, vallásügyi, közoktatási, igazságügyi, gazdasági kérdések kerülnének. Ezen túl "külön területi, de egységes autonómiájú magyar területek kialakítását" igényelte. Az egyik ilyen terület a Székelyföldet, Tordát, Aranyos, Nagyilonda, Gyulafehérvár és Szamosújvár, Dés területét, a másik pedig Szatmár, Bihar magyarságát foglalná magába. A tartomány közigazgatását a volt magyar közigazgatás mintájára rendezné be a terv (1886. XXI–XXII. tc.). A magyar kisebbség autonómiája területileg lenne elhatárolva. A négy székely vármegyéből önálló magyar közigazgatási területet alakítanának (Csík, Udvarhely, Háromszék, Maros-Torda²⁵ marosszéki kerülete és Torda-Aranyos megye aranyosszéki része). A másik szint a magyar vidékek kialakítása; a magyar többségű járásokat és kisközségeket látnák el megfelelő magyar adminisztrációval (Kis-Küküllő, Torda-Aranyos, Kolozs, Szilágy, Szatmár, Bihar). A harmadik szint a magyar városok köre, amelyeket a városi önkormányzati rendszer alapján igazgatnának a magyarok. Ugyanez a beosztás vonatkozna az igazságszolgáltatásra is. A nyelvhasználat terén a régi magyar közigazgatási szabályokat léptetnék életbe: ha a törvényhatóság 1/5-e kéri, akkor a hivatalos államnyelv mellett a kérelmezők anyanyelvén is lehet vezetni.

²² Bethlen-Csáky békedelegációs terv a francia-magyar béketárgyalásokra (1920.03.20.) Közölte: Papers and Documents Relating to the Foreign Relation of Hungary, Ed. by Francis Deák, Dezső Ujváry, Vol. I., Bp., 1939. 897-898.o.

²³ Bárdi Nándor: A Keleti Akció. In Diószegi László (szerk.) *Magyarságkutatás 1995–96*. TLA, Bp., 1996, 143–190. o.

²⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 26 1920–XXXIX–9967.

²⁵ Maros-Torda vármegye 1876-ban jött létre a megszüntetett Maros székéből, Torda vármegye keleti feléből Szászrégen központtal illetve 5 Kolozs- és 2 Naszód megyéhez tartozó községből, Marosvásárhely központtal, amely a mai napig Maros megye alapját képezi.

Az első világháborút követően a magyar külpolitikai gondolkodásban egyszerre élt az integrális (a történelmi Magyarország egészére igényt tartó) és a korlátozott revízió elképzelése. Abban azonban egyetértés alakult ki, hogy a nemzetiségi és az önrendelkezési elvet egyaránt alkalmazni kell. Bár kormányzati szinten kitértek a pontos igények megfogalmazása elől, de a felmerülő elképzelések döntően a magyar többségű területek visszacsatolását, a többi terület hovatarozásáról pedig népszavazás kiírását javasolták.

III. Magyar kormányzati elképzelések a húszas évek második felétől

Kormányzati szinten a húszas években Bethlen irányításával folyt a revízió előkészítése, de az elérendő célokat konkrét esetekben sem nevezték meg. Bethlen még miniszterelnöksége alatt (1928) felvetette az 1918–1920-ban kialakított független, de Magyarországgal szoros gazdasági kapcsolatokat ápoló Erdély létrehozásának gondolatát. Ezért "cserébe" lemondott volna az egész erdélyi revízióról.²⁶ A nemzetközi erőviszonyok átalakulásával, 1933 tavaszán R. MacDonald brit miniszterelnök javasolta Mussolininek egy, a közép-európai viszonyok rendezését célzó többhatalmi szerződés létrehozását. Ezért az olasz diplomácia egyre intenzívebben érdeklődött Magyarország konkrét területi igényei iránt. Mussolini kérésére Gömbös 1933 tavaszán három pontban foglalta össze revíziós elgondolásait: fegyverkezési egyenjogúságot kért Magyarországnak; a megfelelő kisebbségjogi garanciák biztosítását a magyar kisebbségeknek; a határok módosítását. A külföldi megfigyelők számára nem volt világos, hogy a budapesti kormányzat ragaszkodik-e a magyarországi propagandában általános, teljes revízióhoz, avagy elfogadná-e a Rothermere által 1927-ben javasolt, a nyelvhatárig terjedő revíziót.²⁷ Ráadásul 1933 végén Bethlen István már nem miniszterelnökként, új – később ismertető – javaslatokkal állt elő angliai előadásában. Ezért 1934 tavaszán a Külügyminisztérium Sajtóosztályának vezetőjét, Mengele Ferencet bízták meg egy konkrét határtervezet kidolgozásával. Azonban a jugoszláv király és a francia külügyminiszter elleni Marseille-i merénylet után, Magyarország érintettsége miatt, a tervezet nem került szélesebb körű ismertetésre a diplomáciai berkekben. A terv abból indul ki, hogy az 1919-es határokat a nemzeti elven túl imperialisztikus katonai és gazdasági érdekek határozták meg, és a revízióval ezt kell korrigálni. A Romániával szembeni igények lényegében a történelmi Erdély határáig terjednek, csupán két helyen van eltérés: Szolnok-Doboka vármegyében a kívánt határvonal eltér egy darabon a történelmi Erdély határától, és a Lápos folyó vonalát követi – ezzel az Avas-Kőhát-Gutin-Lápos érchegeység teljes kincsét a megnagyobbítani kívánt Magyarországnak adja –, az

²⁶ Romsics Ignác: Bethlen István ... i. m. 182. o., Zeidler Miklós: Gömbös Gyula In Romsics Ignác (szerk.): Trianon ... 71–72. o.

²⁷

Aranyos forrásvidékétől kezdve pedig az egykori Hunyad, ill. Krassó-Szörény vármegyét átszelve éri el a Temes forrásvidékét. E megosztás – mely közelít a természetes és egyben történelmi határokhoz – a nyersanyagokat tekintve Magyarországot tekintélyes érc- és szinesérctelepekkel gazdagítja. Romániának viszont szintén számottevő mennyiséget hagy meg ezekből, ráadásul meghagyja a sótelepek és a szénhidrogénkincs túlnyomó hányadát is.”²⁸ A Partium és a Bánság visszacsatolásával (42 ezer km²) jelentős román kisebbség (1,58 millió fő) is Magyarországhoz került volna. A tervezet nem számolt a Székelyföld visszacsatolásával és a Magyarországhoz kerülő nemzetiségek, illetve a Romániában maradt 960 ezer fős magyarság kisebbségi jogvédelmével sem. A terv a terület nagysága és a lakosság lélekszáma terén a környező államokkal egyenrangú hatalommá tette volna Magyarországot. Csökkentette volna a nyersanyaghiányt, és a természetes határok – katonai szempontból – védhetőbbé tették volna az országot.

[Gömbös térkép]

A két világháború között a magyarországi kormányzaton belül a Külügyminisztérium mellett a Miniszterelnökség II. osztálya foglalkozott a határon túli magyarok ügyeivel. Az osztályt két évtizeden át Pataky Tibor vezette. 1939 márciusában (az első bécsi döntés után) összefoglalta kisebbségpolitikai elvárásait *Vázlat arról, hogy a román impérium alá került magyarság részére minő jogállás volna biztosítható* című, részletes, cikkelyekre bontott törvényjavaslatában, a Magyar Közösség alapokmányaként készült munkaanyagban. A gyulafehérvári határozatok alapján a romániai magyarságot „külön közjogi személyiséggel bíró közösségnek” tekinti. „E közösség tagja minden román állampolgár, aki magát a magyar nemzetiséghez tartozónak vallja.”²⁹ Ezeket (a 21 év fölötti állampolgárokat) a magyar közösség összeírhatja és számon tarthatja. A magyarságot összefogó intézmény a Magyar Közösség, amelynek egyrészt az a feladata, hogy biztosítsa a romániai magyarság teljes szabadságát és tényleges egyenlőségét, másrészt biztosítania kell a magyarság kulturális, gazdasági, társadalmi erőforrásainak és intézményeinek fejlődését. Tehát ez egy nemzeti kultúraautonómia elképzelés volt.

IV. Magyarországi nem kormányzati elképzelések

A nem kormányzati szférában a revíziós elképzelések konkretizálása, az addig általánosan elfogadott integer Magyarország követelése után Lord Rothermere angol sajtómágnásnak az 1927. június 21-i *Daily Mailban* megjelent cikke nyomán indult meg. E cikk egy következő háború elkerülésének zálogát abban látta, ha a békeszerződéseket felülvizsgálva módosítják Magyarország határait. Az ott mellékelt térképvázlat alapján, Rothermere a határ menti területek visszacsatolását javasolta. E szerint Csehszlovákiából 1 millió, Romániából 600 ezer és Jugoszláviából 400 ezer

²⁸ Zeidler Miklós: Gömbös Gyula ... i. m. 81. o.

²⁹ MML OL K 764–4. d. 35 f.

magyar került volna vissza Magyarországhoz. A tervtől azonban az angol, és a magyar kormány egyaránt elhatárolta magát. [Rothermere térkép]

A Rothermere akciót követően a Magyar Revíziós Liga is közzétette elképzeléseit propagandaanyagaiban. Az adatközlésből kiolvasható "maximális terv" a határmenti magyarlakta vidékekkel, Muravidékkel, Bácska és Bánság egyes területeivel, Kárpátaljával, Kelet-Szlovákiával és a korridorról Magyarországhoz kapcsolódó Székelyfölddel számolt. A "minimális terv" csak a határmenti magyarlakta régiókra vonatkozott, míg egy köztes terv a javított Rothermere vonallal számolt.³⁰

A korszak nem kormányzati, a revízióval kapcsolatos álláspontját foglalta össze – lényegében a Magyar Revíziós Liga koncepcióját részletezve – egy magyarbarát angol szenátor számára Kuncz Ödön, a Pázmány Péter Tudományegyetem dékánja 1934-ben.³¹ A nemzetiség- és az önrendelkezés elve alapján a határ menti zárt tömegben lakó magyarságot népszavazás nélkül vissza kellene csatolni Magyarországhoz. Ezzel 1,5 millió magyar térhetne vissza 61 ezer szlovákkal, ugyanennyi románnal és 121 ezer szerb-horváttal együtt. A további 2 millió magyar visszatérésére országokra szabott terveket ismertet. Románia tekintetében: I. a Szatmárnémeti–Nagyvárad közti határ menti, több mint 80%-os magyarlakta sávon kívül a Szatmár megyével határos magyar többségű területeket, Nagyszalonta környékét, Arad megyének az országhatár mentén lévő magyar többségű településeit is népszavazás nélkül csatolná vissza. Így 413.104 (81,2%) magyar és 61.784 (12,2%) román kerülne vissza. II. E sávot a másik tömbterülettel, a Székelyfölddel – kiegészítve Szászrégen illetve és Brassó környékével – (500 ezer magyar, 91%-os többségben) III. egy "enklávéval"/korridorról (Kolozsváron keresztül észak-nyugatra a Szilágyságig) kötné össze (299.155 fő; 43,8 magyar és 366.404 fő; 53,6% román). Az I–III területekkel összesen 1.240.387 magyar (67,9%); 506.607 román (27,8%); 31.494 német (1,7%) került volna Magyarországhoz. A Bánság, Nagyszeben, Kővár, Beszterce nem román többségű területeinek hovatartozásáról népszavazás dönthetne. [Revíziós Liga térkép]

Bethlen István – már nem mint kormányfő – 1933 őszén négy előadást tartott Angliában a trianoni szerződés revíziója témakörében. Ezek egyike, amelyet a Királyi Külügyi Társaságban mondott el, kifejezetten az erdélyi kérdéstről szólt. A történeti és statisztikai áttekintés után négy megoldási lehetőséget vett számba. I. A terület megosztását annyiban fogadta el, hogy a határ mentén lakó több mint 700 ezres magyarságot a "jövátétel első lépéseként" vissza kell csatolni Magyarországhoz. De ez a megoldás a történeti Erdélyben gazdasági és technikai okokból már nehezen megvalósítható, mert a Székelyföldet leszámítva vegyes nemzetiségű községekről van

³⁰ *Statistical Data of the Homogeneous Hungarian and German Enclaves in the Succession States.* Magyar Revíziós Liga, Bp., 1927, Zeidler Miklós: *A Magyar Revíziós Liga. Trianontól Rothermere-ig. Századok* 1997. 2. sz. 322. o.

³¹ Kuncz Ödön: *A trianoni békeszerződés revíziójának szükségessége. Emlékirat Sir Robert Gower angol képviselőhöz.* Egyetemi Nyomda, Bp., 1934, 17 o.

szó, ahol ráadásul a városok többsége magyar, a falvaké román. II. A terület megosztását lakosságcsereével Erdély városi és gazdasági fejlettsége miatt vetette el. III. A határok kisebbségi jogok kiépítésével történő eltüntetését elvet a kisantant politikusok részéről figyelemelterelésnek tartotta. A nemzetközi kisebbségvédelemnek szerinte semmiféle szankciója nincs. A Népszövetség hitegetésével szemben az lett volna az igazi garancia, "ha minden állam, amely idegen nemzetiségeket kebelez be a béke megkötésekor, kénytelen lett volna a saját fajához tartozók hasonló számát meghagyni szomszédja fennhatósága alatt."³² IV. „Erdély újból valamilyen formában önállóvá válna, nem lenne se Romániáé, sem Magyarországé vagy ha úgy akarjuk, mind a kettőnek közös gyermeke lenne.”³³

Néhány évvel később, a második bécsi döntés előtt néhány hónappal a háború után várható békefeltételekről készített emlékiratában Bethlen a nyugati hatalmak közeli győzelméből és egy lehetséges közép-európai föderációból indult ki. A délnémet-osztrák-cseh-magyar kapcsolatrendszerrel szemben egyértelműen a lengyel-magyar-román szövetség eszméje mellett foglalt állást. Ennek az összefogásnak azonban utjában állt az erdélyi kérdés: egy „területi kompromisszum, amelyben minkét fél megnyugodhatna, teljesen elképzelhetetlen”³⁴. A megoldást Erdély mint román-magyar kondomínium megteremtésében látta. „A román megoldás abból állana, hogy az összes magyar, valamint az összes románság egy föderatív államalakulat keretébe jutna, amelynek három tagja lenne, nevezetesen Magyarország a Királyhágóig, Erdély plusz Krassószőrény megye és Temes megye keleti részei: a regátbeli Románia, Besszarábia és Déldobruzsza nélkül, illetve Romániából az, amit Oroszország meghagyna. Magyarország mai keleti határa és a Királyhágó közt lakó románság nagy részét ki kellene cserélni, a bukovinai magyarság, a moldvai csángók, és főleg Bukarestben és más nagyobb városokban élő székely és Erdélyből származó magyarsággal és az Alföldről kellene még magyar áttelepítés révén a réseket kitölteni.”³⁵

Az első bécsi döntés után, az Államtudományi Intézet munkatársai több anyagban, különböző terjedelemben összefoglalták Erdély nemzetiségi viszonyait. A lehetséges megoldások közül kizárták a kisebbségvédelmi jogszabályok alkalmazását, a határrevíziót, a népcserét. „Két megoldás maradt tehát: a/ Korridor, mely a nagyobbára magyar területeket a vegyes övezetek egy részének inglobálásával Magyarországhoz visszacsatolja b/ az önálló Erdély feltámasztása s azon belül egy olyan alkotmány életre hívása, mely – Erdély történelmi tradícióinak megfelelően – a három fő nemzetiségnek (magyar, román, német) saját településterületeiknek nemzeti szuverenitást ad.”³⁶ A korridoros tervben a Partiumot Aradig és a Bihari hegység

³² Bethlen István *angliai előadásai*. Genius, Budapest, 1934. 86. o.

³³ Uo. 86–87. o.

³⁴ Bethlen emlékirat a várható békefeltételekről. In Juhász Gyula (szerk.): *Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában 1938–1940*. Akadémiai, Bp., 1962, 759. o.

³⁵ Uo. 755. o.

³⁶ Erdély nemzetiségi viszonyai MNL OL K–63–1939–27/4. 46. f.

nyugati lejtőivel együtt csatolnák vissza. A Székelyföldet a Királyhágón és a Szamos völgyén keresztül lehetne Magyarországról megközelíteni. Északon csak Máramarost nem foglalná magába a visszacsatolni tervezett régió. Délnyugaton a Bánság, délen Hunyad, Alsó-Fehér, Nagy Küküllő, Szeben, Fogaras és részben Brassó megye maradna Romániánál. Ezzel Erdélyből 51.090 km²-et kapott volna Magyarország és 52.003 km²-et Románia. A visszakerült részen a magyarok és románok aránya 49,3% // 44,6%, a Romániánál maradt területen 11,2% // 64,5% lenne. Az összefoglaló készítője megállapította, hogy miközben etnikai alapon ez lehetne a legjobb megoldás, államigazgatási, védelmi, gazdasági szempontból, a természetes életszükségletek kielégítése szempontjából rengeteg akadállyal járna. Épp ezért inkább az önálló Erdély létrehozását javasolta.

A harmincas évek végén azonban nem a revízió érvrendszere, diplomáciai előkészítése avagy a külföldi közvélemény, hanem a világpolitikai változások határozták meg a trianoni határok korrekcióját: az első bécsi döntés és Kárpátalja visszaszerzése Csehszlovákia felbomlásához, a második bécsi döntés a Szovjetunió besszarábiai területi igényeihez és az aktuális német-orsz kapcsolatokhoz, a délvidéki területek visszaszerzése pedig Németország balkáni előrenyomulásának köszönhető. Ebben a helyzetben a turnu-severini tárgyalásokon a magyar küldöttség nem az integer revízióból indult ki, hanem mintegy 69 ezer km²-es területi igényből. Bár Teleki – Bethlenhez hasonlóan – Erdély oszthatatlansága mellett állt ki korábban, most kénytelen volt elfogadni a nagypolitikai realitásokat.³⁷

Az Államtudományi Intézetben több változatot készítettek Erdély megosztásáról.³⁸ I. Földrajzi szempontból az 1918. november 13-i belgrádi megállapodás Kelet-Magyarországra vonatkozó vonalát követte volna. Ez Aradtól a Maros vonalán–Kolozsvár és Marosvásárhely között a Mezőségen keresztül–a borgói hágóig vezetett volna. II. Gazdasági, foglalkoztatási szempontok miatt Krassó-Szörény, Temes, Hunyad megyék román lakta része és a Szászföld került volna Romániához. III. az etnikai elv alapján gyakorlatilag a Torda környéki kiszögellést leszámítva a második bécsi döntés határával azonos vonalat dolgoztak ki és a német diplomácia illetve Hitler ezt tekintette mérvadónak. IV. Az önálló Erdély modelljét Arad és Bihar megye 12 km²-nyi területének Magyarországhoz, Temes és Krassó-Szörény megyéből pedig 15 ezer km²-t Romániához csatolásával dolgozták ki, az egészet hat illetve nyolc kantonra osztva.

[Államtudományi Intézet térkép]

V. A romániai magyar kisebbség körében kidolgozott elképzelések

Grandpierre Emil, a húszas évek első felének meghatározó erdélyi magyar politikusa szerint az évtized elején két eltérő kisebbségpolitikai cél fogalmazódott

³⁷ Teleki még a második közvetlenül a második bécsi döntés előtt is erdélyi kistájokban gondolkodott. 16 egységet különített el és ezzel is azt bizonyította, hogy nem lehet Erdélyt megosztani. Rónai András: *Térképezett történelem*. Magvető, Bp., 1989, 224–225. o., A bécsi döntés körüli diplomáciai háttér munkáról: Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Gondolat, Budapest, 1987, 309–347. o.

³⁸ Rónai András: *Térképezett történelem*. ... i. m. 226–237. o.

meg a romániai magyar kisebbségi elit körében. A problémák Erdély autonómiáján belül történő megoldásának elképzelése, és a külön magyar nemzeti autonómia programja.³⁹A kettő természetesen nem zárta ki egymást – ez látható az előbbieken bemutatott tervekben is – és a korabeli politikai diskurzus a transzszilvanizmusról folyt, de magyar részről ennek ellenére a trianoni békeszerződés aláírása után nemzeti autonómiatervek készültek. Ezek rendelkezései, javaslatai egyrészt a korabeli kisebbségi problémák, sérelmek kezelésére, másrészt, hogy azok ne termelődhessenek újjá, az intézményes garanciák modelljének létrehozására vonatkoztak.

A már ismertetett 1920 szeptemberi, székelyföldi, településenkénti kérvényezési akció célkitűzésesei jelentek meg a Kós Károly – Zágoni István – Paál Árpád írta *Kiáltó szó* címen ismert politikai (program)röpiratban is.⁴⁰ Zágoni írta ugyanitt *A magyarság útja* című dolgozatot, amelynek kiindulópontja az, hogy az erdélyi nemzeteknek meg kell szervezniük önmagukat. Ez persze elsősorban a magyarságra vonatkozott, mert a nemzeti elkülönülés intézményesültsége a szászoknál és a románoknál az impériumváltás előtti kisebbségi helyzetből adódóan jóval előrehaladottabb volt, mint a magyarság esetében, amely jobbra csak társadalmi egyesületekkel rendelkezett. Zágoni elképzelése szerint „a magyar nemzeti élet” irányítója a demokratikusan megválasztott, kolozsvári székhelyű magyar nemzetgyűlés lehetne. E nemzeti autonómiának mindazok volnának a tagjai akik magukat magyarnak vallják, és önrendelkezési jogukkal élve feliratkoznak a nemzeti kataszterbe. (A zsidóság akár egyénileg, akár testületileg is csatlakozhatna ehhez az intézményhez.) A nyilvántartás segítségével a nemzetgyűlés adót vehetne ki kulturális és nemzeti célok érdekében. Ezen belül kulcskérdésnek az oktatást tartotta, amelyet maga a nemzeti önkormányzat állami támogatás nélkül tarthatna fennt. A nem egyes nemzetiségű településeken Zágoni területi autonómia bevezetését tartotta kívánatosnak.

Az előbbieket politikai megvalósítására tett javaslatot ugyanazon röpiratban Paál Árpád, *A politikai aktivitás rendszere* című tanulmányában. Ennek lényege, hogy a magyar nemzeti autonómia megtestesítője a Magyar Nemzeti Szövetség lesz. Ez az intézmény azonban csak mint politikai szervezet jöhetett létre, és épp nemzeti önkormányzati célkitűzései miatt nem engedélyezték a működését.⁴¹

A Magyar Szövetség 1921-es szervezeti szabályzattervezete célként „főként az önkormányzat, az önrendelkezési jog és a decentralizáció irányában egységes etnikai kisebbségi keretben való megtartása, vezetése és fejlesztése”-t⁴² nevezte meg. Önmeghatározása: „Románia egész magyar, székely, csángó magyarsága, mint

³⁹ Grandpierre Emil: Az erdélyi magyarság politikai küzdelmei az egységes magyar párt megalakulásáig. *Magyar Szemle*, 1928. október 130–136. o.

⁴⁰ A három szerző három tanulmánycíme egymás után következik az eredeti kiadás címlapján. Így rögzült a *Kiáltó szó* közös címként. Kolozsvár 1921, 6–35. o., az általam ismertetett elképzelés: 33–35. o.

⁴¹ Mester Miklós: *Az erdélyi Magyar Szövetség szervezetének ismertetése és annak feloszlata 1921-ben*. Kézirat, OSZK Kézirattár, 625. fond, 2871. tétel, 4. f.

⁴² HRM PÁK Ms 7651/193. 1. f.

egységes és azonos nemzet, szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavával, egy egységes és teljes politikai szervezetben, általános és egyetemes magyar nemzeti pártban vagy klubban egyesül.”⁴³ Alapintézményei pedig a községi szervezet és a rendszeres nagygyűlések volnának.

1921–22-ben készülhetett a Magyar Szövetség égisze alatt Grandpierre Emil átfogó javaslata *A magyar autonómia vázolata* címmel.⁴⁴ A Magyar Szövetség autonómiatörekvésének négy fő területét nevezte meg: egyház, közoktatás, közigazgatás, igazságszolgáltatás. Az egyházi autonómia a protestáns egyházakban a presbiteri rendszer folytán megvalósul, a katolikus egyház esetében pedig az erdélyi fejlődés speciális intézményeként megteremtődött romai katolikus státus intézményében testesül meg. Mindezt a különböző szerződések sokszorosan biztosították – ha ezek érvényesülnek, a problémák kezelhetők. A tervezet a közoktatási autonómiát az egyházi autonómia részének tekinti, de hivatkozik a kisebbségi szerződés garantálta szabad iskolaalapítási jogra is. Legrészletesebben a közigazgatási autonómiával foglalkozik. Ennek alapfeltétele: 1. az autonómia körében törvény/rendeletalkotás joga; 2. a tisztviselők választásának joga; 3. a statútumuk/rendelkezések végrehajtásának és a tisztviselők tevékenységének ellenőrzési joga, a fegyelmi bíráskodással együtt. A közigazgatási autonómia területének meg kell egyeznie a nemzetiségi településterülettel. Erre nézve az egyik megoldási mód, hogy az aktuális közigazgatási beosztás szerint az (1918 előtti) autonómiát visszaállítanák, a tisztviselőket a lakosság nemzetiségi aránya szerint létrejött képviselőtestületek, törvényhatóságok választanák meg, a nemzeti arányszámok szerint. A másik – a szerző által részletesen kidolgozott és középpontba állított – modellben az autonóm terület meghatározásakor három típust különítenének el: 1. Az összefüggő egységes nyelvű nagyobb területeket, amiből kettő is van: a) Maros, Csík, Udvarhely, Háromszék megyék, Brassó, Kis- és Nagy-Küküllő megyék Székelyföldhöz csatlakozó területei, a Maros-völgyén, Aranyosgyéresen át Aranyosszékkal, Kolozsvárral, Kalotaszeggel összekapcsolva. b) Ugocsa, Szatmár, Szilágy, Bihar, Arad és Csanád megyék határszéli területei, a városokkal együtt. 2. Kisebbségi nyelvterületeket. 3. Beékelte egyes községeket.

Az Országos Magyar Párt (OMP) parlamenti nyilatkozatokban, memorandumokban, a román pártokkal kötött választási paktummegállapodásokban fogalmazta meg a magyar kisebbség problémáit és azok kezelésére vonatkozó elképzeléseit. Az 1923-as alkotmány parlamenti elfogadása után a párt elnöksége nemzetiségi törvénytervezetet dolgozott ki. Valójában két dokumentumról van szó. Az egyik átfogó alapelveket ad (*A romániai Országos Magyar Párt memorandumja a kisebbségek helyzetének rendezéséről*), a második pedig konkrét törvényjavaslat (*Törvénytervezet a nemzetiségek egyenjogúsága tárgyában*). Az OMP tervezete a helyzet rendezését alapvetően a nemzeti egyenjogúságban, a jogegyenlőség

⁴³ Uo.

⁴⁴ OSZK Kézirattár, 625 fond, 2859.

intézményes biztosításában látta. A memorandum és a törvénytervezet egyaránt döntően a korabeli kisebbségi sérelmekre reagál. A székely közületi autonómia témáját nem tematizálták, tartva attól, hogy az megbontaná a magyarság egységét illetve meggyengítené a tömbmagyar területeken a magyar egyházi oktatási rendszert.⁴⁵

A politikai vezetők román pártokkal kötött sikertelen paktumkísérletei⁴⁶ ellen tiltakozó Reform csoport⁴⁷ egy része 1927-ben Kós Károly vezetésével kivált az OMP-ből és újra megalakította a Magyar Néppártot. Ez a politikai alakulat 1927 augusztusában pályázatot írt ki az alkotmányt kiegészítő kisebbségi törvény kidolgozására. Erre a pályázatra készítette el Torna Gyula csákovai ügyvéd *A Népkisebbségi Törvény tervezete* című munkáját.⁴⁸ A XI. fejezetből álló munka egy teljes, a kulturális autonómia modelljére épülő kisebbségi törvény, amely az OMP kisebbségi törvénytervezeténél általánosabb kisebbségvédelmi elveket fogalmaz meg.

A tervezett kisebbségi törvényt – mint a párizsi kisebbségi szerződés szövegéből átvett és szellemében írt rendelkezések összesítését – az alaptörvény szintjére kívánta emelni (68.§). A nemzeti kataszter és az önkormányzat elvével a szerző azért sem tudott mit kezdeni, mert a minta- és hivatkozásként használt nemzetközi szerződés sem differenciálta azokat. Épp ezért a Székelyföld ebben a kultúraautonómia tervben sem jelent meg külön entitásként.

A vonatkozó viták két alapkérdése, hogy megvalósítható-e az egyházi oktatási rendszeren keresztül vagy világi (állami/önkormányzati) iskolákat kell létrehozni, valamint ki az alanya a székely közületnek: a székely származású székelyföldiek/ székelyföldről származók/ székelyföldön élők. A következő években a különböző szakértők épp ezt járták körül a párizsi kisebbségi szerződés 9. és 11. §-át értelmezve. A Tusa Gábor, Papp József, Molnár Dénes, Buza László, Balogh Artúr és Mikó Imre folytatta értelmezési viták⁴⁹ mellett három olyan részletes tervezetet is kidolgoztak, amelyek a végigkísért rendezési modellalkotás legszínvonalasabb teljesítményeinek tekinthetők. Mindhárom tervezet az OMP felkérésére készülhetett és ebből kettő kifejezetten a kisebbségi szerződés által kilátásba helyezett székely közületre (autonómiára) alapozott.

⁴⁵ Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Pro-Print, Csíkszereda, 2013, 380. o.

⁴⁶ Dokumentumait közli és az ezekkel kapcsolatos vitákat áttekinti Gyárfás Elemér: *Az első kísérlet. Magyar Kisebbség*, 1937. 3. sz. 77–99. o., 5–6. sz. 157–158. o.

⁴⁷ Az OMP belső demokratizálását sürgető mozgalomról áttekintést ad Mikó Imre: *Huszonkét év*. Stúdium, Budapest, 1941, 66–69. o.

⁴⁸ Erdélyi Magyar Néppárt, Kolozsvár, 1928, 31 o.

⁴⁹ Tusa Gábor: *A székely vallási és tanügyi autonómia*. Kolozsvár, Minerva, 1930,24.; Búza László: *A kisebbségek jogi helyzete a békeszerződések és más nemzetközi egyezmények értelmében*. Budapest, 1930, 432 o.; Balogh Arthur: *A székely vallási és iskolai önkormányzat*. *Erdélyi Múzeum*, 1931. 10-12.sz. 340–354.; Papp József: *Az erdélyi székely vallási és tanügyi önkormányzat*. *Magyar Kisebbség*, 1931. 8. sz. 283–289. o., 9. sz. 324–332. o., 10. sz. 364–369. o., Molnár Dénes: *A székely autonóm iskolák kérdéséhez*. *Magyar Kisebbség*, 1931. 13. sz. 479–484. o., Mikó Imre: *A székely közületi kulturális önkormányzat*. *Magyar Kisebbség*, 1934. 13. sz. 365-378.o., 15–16. sz. 441–464.;

A Maniu-kormány, mint már említettük, ígéretet tett kisebbségi törvény kidolgozására. Ez azonban nem készült el. Ugyanakkor Jakabffy Elemér, a magyar kisebbség szerkesztője 1930-ban elkészítette kisebbségi törvénytervezetét, amelyet zárt körben, az OMP vezetői, szakértői között vitára bocsátott.⁵⁰ Ezt az anyagot azonban nem publikálta. Egy évtizeddel később, amikor Tătărescu miniszterelnök ígérte meg a kisebbségi kérdés törvényi szabályozását, Jakabffy szerette volna munkáját (*Tervezet a "kisebbségi törvény" javaslatához*) publikálni lapjában, de a revízióra készülő magyar kormányzat ezt már nem tartotta időszerűnek. Ezért a lap már kinyomtatott, a tervezetet közlő példányai helyett új szám készült és az került terjesztésre.⁵¹

A tervezet központi kategóriája az országos kisebbségi nemzet. Ilyenek a "romániai etnikai kisebbséget képező népek: magyar, német, ukrán, bolgár, orosz és szerb", valamint azon más etnikai kisebbségek, amelyekből legalább 10.000-en ezt kérik (1.§). Jogállásuk tartalma: „Az országos kisebbségi nemzetek oktatási, más közművelődési és jótékonyági ügyeiket, közigazgatásukat és jogszolgáltatásukat saját nyelvükön a jelen törvény rendelkezései szerint intézik, illetve ezekre befolyanak; a törvényhozásban számarányuknak megfelelően kapnak képviselőket és joguk van megfelelő képviselőre a központi kormányzatban is.” (4.§) A népszámlálás során mindenki, aki valamelyik kisebbségbe sorolta magát, erről igazolást kap, és ez alapján névjegyzék és kisebbségi választói jegyzék készül. Az előbbi nyilvános kiigazítása után adja a Nemzeti Katasztert. (6.§) E kataszter választójoggal bíró tagjai választják meg a 60 tagú Nemzeti Tanácsot, amely a kisebbséget a kormány előtt képviseli.

Merőben más alapokról készült Paál Árpád tervezete 1931-ben: *Törvény a székely közületek közművelődési önkormányzatáról a Párizsban 1919 december 19-én kötött nemzetközi szerződés 11. cikke alapján*. Az OMP vezetői, érzékelve a romló kisebbségpolitikai környezetet, próbáltak biztos kapaszkodókat keresni követeléseiknek. S ekkor már az egyházak is feladták a székely kulturális autonómiával szembeni ellenkezésüket, hisz hosszú ideig attól féltek, hogy a tervezett „közületi iskola” elveszi a magyar egyházi iskoláktól a gyerekanyagot illetve egy olyan zavaros helyzet alakul ki, amelyben nem lehet biztosítani az anyanyelvi oktatást az új, laikus iskolatípusban. Persze ez a nyilvánosság előtt úgy jelent meg, hogy nem lehet a székelységet a romániai összmagyarságról leválasztani, mert ez az utóbbi végzetes meggyengüléséhez vezethetne.

Paál központi fogalma a székely közület: „azon állampolgárok szervezett összessége, akik a Székelyföldön és az azzal közvetlenül összefüggő szomszéd területeken állandó lakosok, magukat magyar anyanyelvűnek vallják és szervezetük

⁵⁰ Jakabffy Elemér: *Törvényjavaslat az etnikai kisebbségekről*. HRM PÁK Ms 7651/754.

⁵¹ Jakabffy Elemér: *Lugostól Hátszegig*. Emlékirat, kéziratként, OSZK Kézirattár, 625. fond, 1486. 92–93. o.

alapjaként magukat közös összeírásba foglaltatják”⁵². Az intézmény rendeltetése, hogy tagjainak egyházi és iskolai ügyeit az állam felügyelete alatt helyi önkormányzattal maga intézze. Területe: a történelmi Székelyföldnek azon községei és városai, ahol 50%-nál nagyobb a magyar őslakosság aránya. Szervezését külön bizottságok összeíratkozásal végeznék el. A székely közület mint intézményrendszer három szintből áll:

1. A székely közület helységeiből, amely szomszédsági-utcarész-utcai-községi-városi egységekből áll, ahonnan öt évente 1000 fő után 10-10 képviselőt választanak, és ezek alkotják a kerületi helységgyűlést. Ezen a szinten bizonyos helyi ügyekben rendelkezhetnek el szavazásokat.

2. A székely közületi vidék egy-egy vidék vagy több helység egyházi és iskolai kéréseit teljesíti, népművelési és népjóléti ügyeit intézi. Tagjai helységenként 2 vagy 4 képviselő. A kerületek lehetséges székhelyei: Csíkszentmárton, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Barót, Kézdivásárhely, Kovászna, Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely, Szászrégen, Nyárádszereda, Oklánd, Parajd, Székelykeresztur, Udvarhely. Feladatkörébe tartozik a középiskolák fenntartása, a tanfelügyelet, a gazdasági pályaválasztás orientálása, inasotthonok létesítése és a közbirtokosság felügyelete.

3. A székely közületi központ az önkormányzat legfelső, irányító szerve. A székely közületi vidékek tanácsai választják meg a székely közület nagytanácsát, majd ez 30 tagú központi vezetőséget választ magából. A terv kulcsfogalma az *otthonterület*: a székely közület fizikai kiterjesztése. Lényegét tekintve ez az önkormányzat tagjainak közös vagyoni érdekelttségét jelenti. A következők tartoznak hozzá: 1. a közület érdekelttségébe tartozó egyházi és iskolai ingatlanok és jogaik, 2. a községi közbirtokosság ingatlanai, 3. a helységenként összeírtak a község területén lévő ingatlanai, 4. a helységben illetékes politikai közösség (az állami közigazgatás szerinti község) belső és külső határainak arányos része. Ennek az otthonterületnek a megvédése érdekében a közület tagjai kiegészítik egymást, elővásárlási joggal rendelkeznek, a közbirtokok kötelesek segíteni az iskolákat, a föld alatti természeti erők a népközösség örök használati jogában vannak. Az önkormányzat anyagi alapjait két forrásból fedeznék. Egyrészt a közület egyéni és testületi tagjainak adójuk 1/4-ét vissza kell kapniuk. Másrészt a közület tagjainak adójából a közművelődési ügyekkel kapcsolatos kiadásokra jutó hányad visszakerülne a közület pénztárába. Mindezekért cserébe az oktatás és az egyház fenntartásán túl a közület vállalná, hogy az államhoz vagy a politikai (a területileg illetékes) községhez a közület segélyért nem fordulna. A közületnek az államhoz való viszonyát az határozná meg, hogy az önkormányzat nem kérhetne segélyt az államtól, de az állam se vehetné igénybe az otthonterületet a kerület érdekeltségén kívüli egyházi és oktatási intézmények létrehozására.

⁵² Kolozsvár, 1941. november 14., korrektúra példány, OSZK 204441., 1. o. Újraközölve: *Magyar Kisebbség*, 2004. 1–2. sz. 424–465.

Az iskolafenntartás az óvodától a főiskoláig teljesen a székely község körébe kerülne át. S ehhez járul a részletes iskoláztatási program, amely a székelyföldi mezőgazdasági szakképzésnek és az ipari-műszaki képzésnek juttat fontos szerepet. Paál terve egy komoly szegregációs program. Hangsúlyos új elem az állami költségvetéstől és a politikai községektől (állami közigazgatási egységek) teljes elkülönülés. Az 1919. januári terve etatista szellemiségéből a közbirtokok kötelező iskolai megadóztatása maradt meg.

A székely községi autonómia az OMP politikai céljai között 1933-ban került a középpontba. A párt marosvásárhelyi nagygyűlésén, jórészt Paál kezdeményezésére, határozatot fogadtak el a párizsi kisebbségi szerződés megvalósítása, a székely községi autonómia létrehozása érdekében. De egyben azt is kívánták, hogy azt iskolai és egyházi ügyekben az egész romániai magyarságra kiterjesszék.⁵³ Ezt a koncepciót elfogadva készítette el Pál Gábor csíkszeredai ügyvéd, parlamenti képviselő, a korszak legrészletesebb, és elsősorban az oktatásügyi kérdések szabályozását adó tervezetét (*Törvényjavaslat a "Szövetséges és Társult-Főhatalmak" valamint Románia között 1919 évi december 9-én Párizsban kötött kisebbségi szerződés 11. cikkében biztosított kulturális önkormányzat életbeléptetéséről*).⁵⁴ Pál a régi székek magukat magyarnak valló lakóiból szervezné meg a Magyar Kultúrszövetséget. Erre az önkormányzatra ruházná át az adott terület magyar lakosságának oktatási és közművelődési igényei kielégítésének feladatát (3.). A törvény elfogadása után 3 éven belül ezt az önkormányzatot a romániai magyarság egészére kiterjesztenék. A tagság létrehozása itt is kataszterrel történne, de ez már nem csak a Székelyföldre terjedne ki. Az intézmény megszervezésére az OMP elnöke jelölne ki bizottságot, s ez szervezné meg a kataszter alapján az önkormányzati választásokat. Ennek eredményeként létrejön a 21 tagú Magyar Kultúratanács, amely Magyar Kultúrigazgatóságot (a Magyar Kultúrszövetség adminisztratív, végrehajtó szerve) szervez.

Az ismertetett romániai magyar tervek visszhangjáról azért nem beszélhetünk, mert ezeket általában nem is publikálták, illetve nem jutottak el az ezekről folytatandó politikai vitákig sem. Ezeket a terveket a kisebbségi szakértők-politikusok jövőképteremtési kísérleteinek tekintem. Mégpedig olyan technikák kidolgozásáról van szó, amelyre a politikai hatalom nem tartott igényt: kisebbségvédelmi modellekről – politikai akarat nélkül.

A modellek ismertetése mellett el kellene végezni – egységes szempontrendszer alapján – a hivatkozások, alapintézmények működése és feladatai, oktatás, közigazgatás, nyelvhasználat, az államhoz való viszony, működési költségek stb. terén egy összehasonlító vizsgálatot is. Ez azonban már egy másik tanulmány témája lehet.

⁵³ A Magyar Párt marosvásárhelyi nagygyűlésének meghozott határozata a kulturális autonómia tárgyában. *Magyar Kisebbség*, 1933. 14. sz. 435–436. o.

⁵⁴ MNL OL K 764–5. d. 76–175. f. ua. töredékesen megtalálható Pál Gábor neve alatt a Kolozsvári Állami Levéltárban fond Partidul Maghiar.